

СТРУКТУРНА-СЕМАНТЫЧНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА СУБСТАНТЫЎНАЙ ЛСГ КАЛАРАТЫВАЎ У БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Лексіка кожнай мовы рэпрэзентавана не простым наборам слоў, а сістэмай узаемазвязаных і ўзаемазалежных адзінак у межах аднаго ўзроўню, якія групуюцца па тыпах на аснове тых ці іншых уласцівасцей. Адным з самых фундаментальных праяўленняў сістэмнасці лексікі з’яўляецца лексіка-семантычнае поле (ЛСП)^{8*}. Як адзначае Ю.М. Каравулаў, “лексіка-семантычнае поле – паняцце даволі ёмістае. Тут перакрываюцца галоўныя праблемы лексікалогіі – праблемы сінаніміі, антаніміі, полісеміі, праблема суадносін слова і паняцця. Рашэнне задач, звязаных з семантычнымі палямі ў лексіцы, дазваляе па-новаму асвятляць пералічаныя праблемы” [1, с. 67].

Важнейшым састаўным кампанентам ЛСП з’яўляецца лексіка-семантычная група (ЛСГ) [2, с. 127]. У прыватнасці, ЛСГ каларатываў-субстантываў выступае асобным часцінамоўным сегментам лексіка-семантычнага поля “Колер” у сучаснай беларускай мове. Пры аналізе названага семантычнага аб’яднання слоў варта ў першую чаргу звярнуць увагу на “полевы” прынцып яго арганізацыі. Згодна з тэорыяй поля, у структуры ЛСГ колеравых назоўнікаў выдзяляюцца: **ядзерная зона, каляядзерная зона, цэнтральная зона і зона бліжняй перыферыі. Ядзерную зону** аналізуемай лексіка-семантычнай групы складаюць 3 субстантыўныя лексемы: *колер* ЛСВ1 ‘светлавы тон чаго-н.; афарбоўка’, *каляровасць* ЛСВ2 ‘наяўнасць таго ці іншага колеру ў чым-н.’ і *колернасць* ‘наяўнасць таго ці іншага колеру ў чым-н.’. **Каляядзерная зона** прадстаўлена асобнымі ЛСВ базавых лексем – каларатываў-назоўнікаў: *афарбоўка* ЛСВ1 ‘дзеянне паводле дзеясл. афарбаваць (у 1 знач.)’, ЛСВ2 ‘колер, адценне колеру чаго-н.’ і *фарба* ЛСВ2 ‘барва, колер, тон’. Астатнія субстантывы з больш канкрэтным сэнсам фарміруюць **цэнтральную зону** ЛСГ, куды ўваходзяць як словы-монасеманты, так і асобныя ЛСВ мнагазначных назоўнікаў з семантыкай колеру. **Бліжнюю перыферыю** рэпрэзентуюць адзінкавыя лексемы, якія ўвайшлі ў склад ЛСГ па пераносным значэнні ці адносяцца да спецыяльнай або ўстарэлай лексікі: *бронза* ЛСВ3 ‘перан. Назва колеру, падобнага да колеру бронзы’; *медзь* ЛСВ1 ‘...// перан. Пра колер, які нагадвае колер медзі; чырвона-жоўты’; *шэрань* ЛСВ2 ‘перан. Сівізна’; *сівізна* ЛСВ2 ‘перан. Шаравата-белы налёт на чым-н.; шаравата-белы колер, афарбоўка чаго-н.’; *серабро* ЛСВ4 ‘перан.

* Пад лексіка-семантычным полем у лінгвістычнай літаратуры апошняга часу разумеюць іерархічна арганізаваную сістэму лексічных адзінак, якія аб’яднаны агульным (інварыянтным) значэннем і ўяўляюць у мове пэўную паняццёвую сферу [3, с. 239].

Што-н. блісучае, белае, якое колерам ці бляскам нагадвае серабро'; *смоль* ЛСВ4 'перан. Пра чорныя валасы; наогул што-н. чорнае'; *жоўць*² ЛСВ1 'Спец. Жоўтая фарба'; *чэрнь* ЛСВ2 'Спец. Чорная вугальная фарба арганічнага паходжання'; *сурма*¹ ЛСВ2 'Уст. Чорная фарба для валасоў, броваў і пад.'. Зона **дальняй перыферыі** ў субстантыўных ЛСГ беларускіх каларатываў адсутнічае, паколькі няма такіх кампанентаў – фразеалагічных адзінак з колеравай семантыкай і дадзенай часцінамоўнай характарыстыкай.

Згодна з агульнапрынятай сістэмай полевай іерархіі, у межах лексіка-семантычнай групы каларатываў-субстантываў на аснове пэўнага набору дыферэнцыяльных сем, якія ўтрымліваюць самыя розныя характарыстыкі колеру, выдзяляецца **4** падгрупы (ПГ):

1) ПГ1 "Назоўнікі з адцягненым значэннем прыкметы (колеру)" (напр.: *блакіт* (ЛСВ1), *бяленне*, *рыжаватасць*, *сіняватасць*, *чарната*, *пачырваненне* і інш.);

2) ПГ2 "Намінацыі колеру органаў і частак цела чалавека" (напр.: *румянец* (ЛСВ1), *сівізна* (ЛСВ1), *чырвань* (ЛСВ2, ЛСВ3), *шэрасць* (ЛСВ2) і інш.);

3) ПГ3 "Назвы колеру" (напр.: *багра* (ЛСВ2), *барва*, *белізна*, *жаўцізна*, *зельне* (ЛСВ3), *ружовасць*, *сінь* (ЛСВ1) і інш.);

4) ПГ4 "Назоўнікі, якія абазначаюць назвы фарбы" (напр.: *бакан*, *басма*, *жаўцянка*, *кадмій* (ЛСВ2), *кармін*, *кінавар* (ЛСВ2), *мядзянка* (ЛСВ2), *пурпур* (ЛСВ1) і інш.).

Як сведчыць аналіз фактычнага матэрыялу, большасць лексічных адзінак, што складаюць **першую** падгрупу (ПГ1), з'яўляюцца монасэмантамі. У межах дадзенай ПГ1 выдзяляецца **5** парцэл (ПЦ):

– ПЦ1 "Назоўнікі са значэннем адцягненай працэсуальнай прыкметы", напр., *бяленне* 'дзеянне паводле знач. дзеясл. бяліць'; *забелка* ЛСВ1 'дзеянне паводле дзеясл. забельваць – забяліць (у 1 знач.)'; *падсіньванне* 'дзеянне паводле знач. дзеясл. падсіньваць – падсініць'; *сінька* ЛСВ1 'дзеянне паводле знач. дзеясл. сініць';

– ПЦ2 "Назоўнікі, якія называюць дзеянне і стан паводле дзеяслова", напр., *пачырваненне* ЛСВ1 'дзеянне і стан паводле знач. дзеясл. пачырванець'; *пасівенне* 'працэс і стан паводле знач. дзеясл. пасівець'; *пацямненне* 'дзеянне і стан паводле знач. дзеясл. пацямнець'. Як відаць з прыведзеных прыкладаў, такога тыпу каларатывы-субстантывы акрамя значэння стану могуць абазначаць дзеянне (працэс) па значэнні матывавальнага дзеяслова;

– ПЦ3 "Назоўнікі, якія называюць уласцівасць паводле прыметніка" (напр.: *блякласць* 'уласцівасць бляклага'; *залацістасць* 'уласцівасць залацістага; залацістае адценне'; *серабрыстасць* 'уласцівасць серабрыстага'; *смугласць* 'уласцівасць смуглага');

– ПЦ4 "Назоўнікі, якія абазначаюць уласцівасць і стан па значэнні прыметніка" (напр.: *светласць*¹ 'уласцівасць і стан светлага'; *чарната* ЛСВ1 'чорны, цёмны колер чаго-н.' і *чарнота* 'Разм. Тое, што і чарната');

– ПЦ5 “Назвы дадатковых адценняў колеру” (напр., *пробель* ‘белы прасвет, белы адліў у афарбоўцы’; *прожаўць* ‘жоўты прасвет, жоўты адліў у афарбоўцы’; *прозелень* ‘зялёны прасвет, зялёны адліў у афарбоўцы’; *просінь* ‘сіні адліў, сіні прасвет у афарбоўцы чаго-н.’).

Другую падгрупу (ПГ2), як ужо адзначалася, рэпрэзентуюць намінацыі колеру органаў і частак цела чалавека. Аналіз дэфініцыйных апісанняў лексічных адзінак дадзенай падгрупы дазволіў выявіць прысутнасць семы спецыялізаванага аб’екта (*шэрасць* ЛСВ2 ‘бледнасць з адценнем шэрага (пра твар чалавека)’), а таксама прамое ўказанне на іх прыналежнасць да дадзенай групы (*чырвань* ЛСВ1 ‘уласцівасць чырвонага; чырвоны колер’, ЛСВ2 ‘чырвоныя плямы на целе, пачырваненне ад прыліву крыві, запалення’, ЛСВ3 ‘румянец’. У межах ПГ2 парцэлы не выдзяляюцца.

Большасць элементаў **трэцяй** падгрупы (ПГ3), у склад якой уваходзяць каларатывы-субстантывы, што абазначаюць назвы колеру, з’яўляюцца монасемантамі і толькі ў некаторых выпадках уваходзяць у склад дадзенай падгрупы па пэўным ЛСВ, напр.: *белізна* ‘яркі, чысты белы колер чаго-н.’; *багра* ‘густа-чырвоны, пурпуровы колер’; *жаўцізна* ‘жоўты колер, жоўтае адценне чаго-н.’; *зелень* ЛСВ3 ‘зялёны колер, зялёная афарбоўка чаго-н.’; *ружовасць* ‘ружовы колер’. У межах ПГ3 парцэлы не выдзяляюцца.

Лексічныя адзінкі (як монасеманты, так і полісеманты), што складаюць **чацвёртую** падгрупу (ПГ4), абазначаюць назвы фарбы (напр.: *вохра* ‘прыродная мінеральная фарба жоўтага або чырвонага колеру’; *кармін* ‘ярка-чырвоная фарба, якая здабываецца з насякомага кашанілі’; *фуксін* ‘ярка-чырвоная анілінавая фарба, якая выкарыстоўваецца для фарбавання паперы, скуры і пад.’; *кадмій* ЛСВ2 ‘жоўтая фарба розных адценняў, якая прымяняецца ў алейным жывапісе, кераміцы і інш.’; *кінавар* ЛСВ2 ‘чырвоная фарба, якую атрымліваюць з сярністай ртуці’; *кобальт* ЛСВ2 ‘цёмна-сіняя фарба, у састаў якой уваходзіць кобальт’; *мядзянка* ЛСВ2 ‘зялёная фарба, прыгатаваная з воцатна-меднай солі’ і інш. Трэба адзначыць, што ў гэтую падгрупу ўваходзяць і лексемы, уключаныя ў склад ЛСГ на падставе таго, што ў семным саставе іх значэнняў прысутнічае, хаця і не асноўная, сема колеру. Па асноўнай жа семе яны адносяцца да груп найменняў хімічных элементаў (напр.: *кадмій* ЛСВ1 ‘хімічны элемент, серабрыста-белы метал, які знаходзіцца пераважна ў цынкавых рудах’; *кобальт* ЛСВ1 ‘хімічны элемент, серабрыста-белы метал з чырванаватым адлівам, цвёрдзейшы за жалеза’), мінералаў (*кінавар* ЛСВ1 ‘мінерал чырвонага колеру розных адценняў; сярністая ртуць’), жывых істот (*мядзянка* ЛСВ1 ‘неядавітая змяя бурага або шэрага колеру’; *сенія* ЛСВ1 ‘галаваногі малюск, у целе якога выпрацоўваецца карычневае фарбавальнае рэчыва’), раслін / дрэў (*сафлор* ЛСВ1 ‘паўднёвая травяністая расліна сямейства складанакветных, з насення якой атрымліваюць алей, а з суквеццяў фарбу’; *фернамбук* ЛСВ1 ‘бразільскае дрэва з жоўта-чырвонай каштоўнай драўнінай’). У межах ПГ4 парцэлы не выдзяляюцца.

У структурнай арганізацыі ЛСГ вялікую ролю адыгрываюць сінанімічныя і антанімічныя адносіны слоў. Так, у структуру ЛСГ каларатываў-субстантываў уваходзяць сінанімічныя рады полевых адзінак; яны ўтварыліся на базе пэўных ЛСВ слоў-ідэнтыфікатараў. Колькасць членаў у іх вар'іруецца ад 2-х да 6-ці: *румянец* – *чырвань*; *сівізна* – *шэрань*; *жаўцянка* – *жоўць*²; *блякласць* – *зліняласць* – *жухласць*; *белізна* – *бель* – *белата* – *беласць*; *стракатасць* – *пярэстасць* – *рознакаляровасць* – *рабізна* – *квяцістасць*; *чырвань* – *барвянец* – *барвовасць* – *барвянасць* – *барва* – *багра* і інш.). Антанімічныя адносіны паміж каларатывамі-субстантывамі развіты слаба: зафіксавана нязначная колькасць антанімічных пар: *белата* – *чарната*, *бяленне* – *чарненне*, *бледнасць* – *румянасць* і некат. інш. Усе члены субстантыўнай ЛСГ каларатываў у адносінах адзін да аднаго з'яўляюцца сугіпонімамі, паколькі называюць відавоя паняцці аднаго роду (*колер*). Радавое слова ў адносінах да кожнага члена аналізуемай ЛСГ выступае гіперонімам.

Такім чынам, аналіз ЛСГ беларускіх каларатываў-субстантываў дазволіў прадставіць яе састаў і структуру, у прыватнасці, выдзеліць чатыры падгрупы, вызначыць семантычны аб'ём адзінак і прадэманстраваць сістэмны характар дадзенага лексічнага падмноства на прыкладзе сінанімічных і антанімічных сувязей полевых элементаў.

Літаратура

1. Караулов, Ю.Н. Структура лексико-семантического поля / Ю.Н. Караулов // Филол. науки, 1972. – №1. – С. 57–68.
2. Денисов, П.Н. Лексика русского языка и принципы ее описания / П.Н. Денисов. – М.: Русский язык, 1993. – 245 с.
3. Алефиренко, Н.Ф. Теория языка. Введение в общее языкознание: учеб. пособие для студ. филол. спец. / Н.Ф. Алифиренко. – Волгоград: Перемена, 1998. – 440 с.